

ve onun gibi düşünenler, rivayeti sahih olan haber-i vâhidle amel edilmesi gerektiği görüşündedirler.

Mâlikîler, haber-i vâhid ile amel edilebilmesi için, rivayet edilen haber-i vâhidin, Medinelilerin ameline/uygulamasına (عمل اهل المدينة) muhalif olmaması gerektiği görüşündedirler.

Şâfiîler ise, haber-i vâhidin senedinin muttasıl olmasını isterler. Mürsel hadisleri de, Said b. El-Müseyyib gibi, tabîinin önde gelenlerinden birinin rivayet etmesini şart koştuklarıdır. Bu sebeple Şâfiîler, Said b. El-Müseyyib tarafından rivayet edilen mürsel hadislerle de amel etmektedirler. Hanbelîler ise, haber-i vâhid ile amel edilebilmesi için herhangi bir şart öne sürmemektedirler. Yani haber-i vâhid ile herhangi bir şart olmaksızın amel edilmesi gerektiği görüşündedirler.

Haber-i Vâhid ile Kıyâs Çatışması

Haber-i vâhid ile kıyâs çatıştığında, Hanefîler, haber-i vâhidi kıyâsa tercih edeken, Mâlikîler, kıyâsı haber-i vâhide tercih etmektedirler. Örneğin; oruçlu iken unutarak bir şey yiyip içen kimsenin orucunun bozulması gerekirken, Hanefîler, Hz. Peygamber'den gelen, oruçlu iken unutarak yenilip içilmesi halinde, orucun bozulmayacağına dair haber-i vâhidi, kıyâsa tercih ederek, böyle bir durumda orucun bozulmayacağına hükmetmektedirler. Mâlikîler ise, yiyip içen kimsenin orucu bozulacağından, “insanın boğazından geçen her şeyin” unutarak da olsa orucu bozacağını söyleyerek, kıyâsı haber-i vâhide tercih etmektedirler.

İcmâ’/الإجماع

İcmâ’ın Tanımı ve Mâhiyeti

İcmâ’, sözlükte karar vermek, kararlaştırmak ve ittifak etmek anlamlarına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de:

“...فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ.../ Siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınızı kararlaştırın.” (10. Yûnus, 71.) ayetinde geçen “ecmi’û” kelimesi, “karar vermek” anlamına kullanılmıştır.

Arapça’da birden çok kimsenin bir konu üzerinde fikir birliğine varıp ittifak etmeleri durumunda da “ecmea” fiili kullanılmaktadır.

İslâm hukuku kavramı olarak icmâ’ ise, Hz. Peygamber’den sonraki bir asırdaki mütehidlerin şer’î bir hüküm üzerinde fikir birliğine varmaları (ittifak) anlamına gelmektedir.

İcmâ’, Hz. Peygamber’den sonraki bir asırdaki mütehidlerin şer’î bir hüküm üzerinde fikir birliğine varmaları (ittifak) anlamına gelmektedir.

İslâm Hukukçularının icmâ’ın gerçekleşebilmesi için belirledikleri şartlar şöyle özetlenebilir:

1. Şer’î bir hüküm hakkında görüş birliğine varanların mütehid olması gerekmektedir. Buna göre, ictihâd derecesine ulaşmamış olan kimselerin görüşleri icmâ’ı olumlu ya da olumsuz anlamda etkilemez. Çünkü bu kimseler, Şer’î Hükümlerin kaynağı olan Kur’ân ve Kur’ân’ı açıklayan Sünnet hakkında fikir yürütme ehliyetine sahip değildiler.

İslâm Hukukçularının çoğunluğuna göre, müctehidlerin bulunmadığı bir devirde icmâ' gerçekleşmez. Fakat sayıları kaç olursa olsun bir grup müctehidin var olması ve bu müctehidlerin şer'î bir konuda görüş birliğine varması halinde icmâ' gerçekleşir. Bazı İslâm Hukukçularına göre ise icmâ'ın gerçekleşebilmesi için, görüş birliğine varan müctehidlerin sayısının tevatür sayısına ulaşması gerekmektedir.

2. Aynı devirde yaşayan müctehidlerin tamamının görüş birliğinde olması gerekmektedir. İslâm Hukukçularının çoğunluğuna göre, müctehidlerin çoğunluğunun bir konuda görüş birliğinde olması icmâ' olarak kabul edilmezken, bazı İslâm Hukukçularına göre ise, müctehidlerin çoğunun görüş birliğinde olması icmâ'ın gerçekleşmesi için yeterlidir.
3. Müctehidlerin, Hz. Muhammed'in ümmetinden olmaları gerekmektedir.
4. İcmâ', Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Hz. Peygamber'in yaşadığı devirde, icmâ'dan söz edilemez. Zira fikir birliğine vardıkları bir konuda, Hz. Peygamber sahabeye muvafakat etmişse, bu konudaki hüküm icmâ' ile değil Sünnet ile sabit olmuş demektir. Sahabenin ittifak ettikleri bu görüşe, Hz. Peygamber karşı çıkmış ise, bu durumda zaten icmâ'dan bahsedilmesi mümkün değildir.
5. Müctehidlerin görüş birliğine vardıkları husus, bir konunun şer'î hükmüyle (helâl, haram, suhhat, fesâd...) ilgili olmalıdır.

Kur'ân'da ve Sünnet'te, hakkında bir hüküm (nass) bulunmayan konuların çözülebilmesi için Kur'ân ve Sünnet, icmâ'ı İslâm hukukunun üçüncü kaynağı olarak kabul etmiştir.

Kur'ân'da Allah:

“ وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ ”
“ Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber'e karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola giderse onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir. ” (4. Nisâ, 115.) buyurmaktadır.

Görüldüğü gibi ayette Allah, müminlerin yolundan başka bir yola gidenleri korkutmaktadır. Eğer böyle bir durum sakıncalı olmasaydı Allah bunu yasaklamaz ve ceza ile tehdit etmezdi. Aynı şekilde Hz. Peygamber de: “Kim itaat etmez, topluluktan ayrılırsa, cahiliye dönemindeki bir insan gibi ölür.” ve “Ümmetim hata/yanlış üzerinde birleşmez.” buyurmaktadır. İcmâ', İslâm hukukunda Kur'ân ve Sünnet'ten sonra, hüküm açısından bağlayıcı bir delil olarak kabul edilmektedir.

İcmâ'ın İslâm hukukunun kaynaklarından biri olarak kabul edilmesini hayretle karşılayan Goldziher, icmâ' gibi bir kaynağın İslâm'a hiçbir baskı altında kalmadan tam bir hürriyet anlayışı içerisinde hareket ve gelişim kazandıracağını ifade etmektedir. Zira icmâ' bireysel/ferdî düşünce hâkimiyetinin tek ilacıdır.

İcmâ'ın Çeşitleri

İslâm Hukukçuları, gerçekleşme şekli bakımından icmâ'ı ikiye ayırmışlardır.

1. **Sarih İcmâ'**: Hz. Peygamber'den sonraki bir devirde yaşayan müctehidlerin, şer'î bir konunun hükmü ile ilgili görüşlerini tek tek açıklamalarıyla gerçekleşen icmâ'dır.
2. **Sükûtî İcmâ'**: Hz. Peygamber'den sonraki bir devirde yaşayan bir ya da birkaç müctehidin, şer'î bir konuda görüş belirtmelerinden sonra, aynı

devirde, bu görüşten haberdar olan diğer müctehidlerin, bu görüşe açık bir şekilde katılıp katılmadıklarını belirtmemeleri, itirazda da bulunmayarak sessiz kalmalarıyla gerçekleşen icmâ'dır.

İcmâ'ın Kaynak Değeri (Delil Olması)

İslâm Hukukçularının çoğunluğuna göre sarîh icmâ', kesin delil olarak kabul edilmektedir. Böyle bir icmâ'a uymak zorunludur. Bu icmâ'a aykırı davranmak, caiz değildir. Böylece üzerinde icmâ'a varılan mesele, icthâd ve ihtilâf konusu olmaktan çıkmaktadır. Nazzâm, Haricîler ve Şia'nın bir kısmı ise icmâ'ı kaynak olarak kabul etmemektedirler.

İslâm Hukukçularının çoğunluğuna göre sükûtî icmâ' da kaynak olarak kabul edilmektedir. Hanefîler'in çoğunluğu ile Ahmed b. Hanbel bu görüştedir. Bununla beraber, sarîh icmâ'ı kaynak olarak kabul eden İslâm hukukçularının bir kısmı, sükûtî icmâ'ı kaynak olarak kabul etmemektedirler. Mâlikîler, bu görüştedirler.

İcmâ'ın gerçekleşmesi mümkün müdür?

İcmâ'ın gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığı ve fiilen icmâ'ın gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda İslâm Hukukçuları farklı görüşlere sahiptirler. İslâm Hukukçularının çoğunluğuna/cumhûr göre icmâ'ın gerçekleşmesi mümkündür ve fiilen de gerçekleşmiştir. İslâm Hukukçularının bir kısmı ise, icmâ'ın gerçekleşmesinin mümkün olmadığı görüşündedirler. Şîiler bu görüştedirler.

İslâm Hukukçuları, icmâ'ın kesin şer'î delillerden olup olmadığı konusunda farklı görüştedirler. Bu görüş farklılığı büyük önem taşımaktadır. Çünkü icthâd edilen bir meselede icmâ' gerçekleşmiş ise, artık o mesele icthâdî olmaktan çıkmakta ve o konuda verilen hüküm kesinlik kazanmaktadır. Artık bu meselede icthâd yapılması, en azından o dönem için, gerekli değildir. Ancak, insan düşüncesinin sonunda varılan böyle bir hükmün, tartışılmaz, icthâda konu olamaz şeklinde yorumlanması, sonraki devirlerdeki Müslümanları sıkıntıya sokacaktır. Hakkında kesin nass bulunmayan konularda yapılmış ve genel kabul görmüş bir icthâdın, sadece o devir için uygulanması gerekli bir hüküm olarak kabul edilmesi gerekir. Aksi bir tutum, icthâdî bir konuda, daha sonraki nesilleri, belli bir düşünceye mahkûm etmek olur. Bu ise," zamanın değişmesiyle hükümler de değişir." genel ilkesine aykırı bir yaklaşımdır.

Hakkında kesin nass bulunmayan konularda yapılmış ve genel kabul görmüş bir icthâdın, sadece o devir için uygulanması gerekli bir hüküm olarak kabul edilmesi gerekir.

Zâhirî usûl âlimleri, sadece sahabenin icmâ'ını şer'î bir delil olarak kabul etmektedirler. Daha sonra gelen İslâm Hukukçularının bir şer'î bir konuda görüş birliğine vardıkları icmâ'ı ise, şer'î delil olarak kabul etmemektedirler. Bazı İslâm Hukukçuları da mahiyeti itibarıyla icmâ'ı şer'î bir delil olarak kabul etmekle birlikte, icmâ'ın gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı görüşündedirler. Onlara göre, sahabe zamanında bile Müslümanların din âlimleri her tarafa dağılmıştı. Çeşitli yerlere, kasabalara, köylere dağılmış olan bu âlimlerin hepsine şer'î bir meselenin sunulması, onların böyle bir mesele hakkında görüş belirtmesi, aklen mümkün ise de, uygulama olarak mümkün değildir. İcmâ'ın gerçekleştiği bir an için kabul edilmiş olsa bile, bu

konuda icmâ‘ın gerçekleştiğini öğrenip tespit etmek imkânsızdır. Zira o konuda icmâ‘ın gerçekleştiğini söyleyebilmek için, bir kimsenin özel olarak ülkedeki bütün âlimleri teker teker dolaşarak onlarla görüşmesi, o konu ile ilgili fikirlerini ayrı ayrı öğrenmesi gerekirdi ki bu da o günkü şartlarda mümkün değildir. Hele o günkü ulaşım ve iletişim imkânlarının ne kadar sınırlı ve zor olduğu düşünülürse, bu görüşün haklılığı ortaya çıkacaktır. Bu sebeple, Ahmed b. Hanbel, : “Bir İslâm Hukukçusu./fakih, bir meselde icmâ‘ın gerçekleştiğini iddia ederse, yalan söylemiş olur. Nereden bilecek, belki de insanlar o konuda ihtilâf etmişlerdir.” demektedir. Ahmed b. Hanbel, bu sözünü, hakkında ihtilâf olduğu bilinmeyen her hüküm için icmâ‘ adının kullanılmasına da karşı çıkmaktadır. Ancak zarûrât-ı diniye (bilinmesi zorunlu olan dinî hükümler), nesilden nesile tevâtür yoluyla intikâl ettiği için, bu konularda icmâ‘ olduğu hususunda herhangi bir şüphe ve ihtilâf yoktur. Çünkü bu konularda bize tevâtür yoluyla intikâl eden açık ve kesin naslar bulunmaktadır. Haklarında açık ve kesin nass bulunan ve tevâtür yoluyla bize intikâl eden bu konularda, âlim, câhil, fakih, fakih olmayan, hatta ümmî olanlar bile eşittir. Meselâ, namazın ve zekâtın farz olduğu, şarabın haram olduğu gibi meselelerin Şer‘î Hükümler olduğunu bilmek konusunda herkes eşittir. Anılan hükümler, nesilden nesile tevâtür yoluyla intikâl ettiğinden, bu hususta bütün Müslümanların icmâ‘ının gerçekleştiği herkes tarafından kabul edilir. Bunun dışındaki bir icmâ‘ın gerçekleştiği konusunda ise, görüldüğü gibi İslâm Hukukçuları arasında görüş birliği yoktur. İslâm Hukukunda kaynak olan icmâ‘dan söz edebilmek için şer‘î bir meselenin hükmü üzerinde bir devrin bütün müctehidlerinin görüş birliğine varmış olmaları gerekmektedir. İslâm Hukukçularının çoğunluğu, böyle bir hüküm üzerinde müctehidlerin tamamının değil de çoğunluğunun görüş birliğine varmış olmasını icmâ‘ olarak nitelermekte ve delil olarak kabul etmemektedirler. Fakat fıkıh kitapları incelendiğinde, hakkında icmâ‘ olduğu söylenen meselelerin bazısının müctehidlerin çoğunluğunun görüş birliği şeklinde, bazısının icmâ‘ olduğunu söyleyen İslâm Hukukçusunun kendi mezhebindeki âlimlerin ittifakı şeklinde, bazısının ise sükûtî icmâ‘ şeklinde olduğu açıkça görülmektedir. Fıkıh kitaplarında zikredilen ve hakkında icmâ‘ olduğu söylenen konular arasında, fıkıh usulü âlimlerinin eserlerinde delil olarak kabul edilecek ve icmâ‘ için aradıkları şartların tamamını taşıyan bir icmâ‘ hemen hemen yoktur. Bu sebeple, fıkıh kitaplarında nakledilen icmâ‘ların çok iyi araştırılıp incelenmesi gerekmektedir. Üzerinde icmâ‘ edilen konuları ele alan özel olarak hazırlanmış kitaplarda bile, esasında görüş ayrılığı olan birçok konuda icmâ‘ olduğu söylenmektedir. İbnu’l-Münzîr’in (ö. 318 h./930 m.) “Kitâbu’l-İcmâ‘” ve İbn Hazm’ın (ö. 456 h./1063 m.) “Merâtibu’l-İcmâ‘” adlı eserleri, bunlara örnektir.

Günümüzde Kitâb ve Sünnet’te, hakkında hüküm bulunmayan, zamanın ve mekânın değişmesiyle değişen, Müslümanların dünyevî maslahatları ile ilgili alanda ulu’l-emrin/ehliyetli ve yetkili kimselerin bir araya gelerek fikir birliğine varmaları kaçınılmaz bir hale gelmiştir. “Toplu ictihâd/el-ictihâdu’l-cemâî” diye nitelenen ictihâd da budur. Yeni karşılaşılan bir konuda ancak böyle bir ictihâd sonucu varılacak hükmün Müslümanlar arasında genel kabul göreceği gayet açıktır. Bir kimseyi devlet başkanı seçmek, düşmana karşı savaş ilân etmek, bunu örneklerini oluşturmaktadır. Bu tür ictihâda her asırda ihtiyaç duyulabilir. Çünkü insanların dünya hayatı ile ilgili maslahatlarına ulaşabilme yolları zamanın ve mekânın değişmesiyle değişmektedir. Bu konuların, ulu’l-emrin/ehliyetli ve yetkili kimselerin istişâresiyle çözülmesini beklemek Müslümanların hakkıdır. Olması gereken de budur. Zira Allah şöyle buyurmaktadır:

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَ الَّذِينَ يُسْتَبْطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا/ Ve onlara emniyet veya korku haberi geldiği zaman onu

açıklarlar (yayarlar). Ve eğer, onu (o haberi) Resûl'e ve kendilerinden olan ulû'l emre iletselerdi (herkese açıklamasalardı), onlardan, onun (o haberin) iç yüzünü araştıranlar mutlaka (gerçeği) bilirlerdi. Ve Allah'ın fazlı ve rahmeti üzerinize olmasaydı, pek azınız hariç mutlaka şeytana uyardınız.” (4. Nisâ, 83.) “...وَسَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ... / ...iş konusunda onlara danış.” (3. Âl-i İmrân, 159.) “...وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ... /... onların işleri, aralarında danışma iledir.” (42. Şûrâ, 38.)

Hz. Peygamber de: “Kur’ân ve Sünnet’te hakkında hüküm bulamadığınız bir konuda âlimleri toplayınız, o konuyu aranızda görüşünüz, bir tek kişinin görüşüyle hüküm vermeyiniz.” demektedir.

Bu tür bir icmâ‘ın gerçekleşmesi için (İbn Cerîr, Ebû Bekr er-Râzî, Ebu’l-Hüseyn el-Hayyât ve Ahmed b. Hanbel’e göre) bütün ulu’l-emrin ittifâk etmesi gerekmemektedir. Nitekim Hz. Ebû Bekir’e biat, Hz. Ali’nin muhalefetine rağmen gerçekleşmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, idare ile ilgili bazı konularda hazır bulunan ulu’l-emr/ehliyetli ve yetkili kimseler ile istişâre etmiştir.

Hz. Ömer döneminde Müslümanlar, Irak ve Şam bölgesini fethedince, Abdurrahman b. Avf ve Ammâr b. Yâsir gibi sahâbîler, fethedilen arazinin Allah’ın Kitâb’ında gösterildiği ve Hz. Peygamber’in uygulamasında olduğu gibi mücahidler (savaşa katılanlar) arasında paylaşılması gerektiğini savunmuşlardır. Aralarında, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Muaz b. Cebel’in de bulunduğu diğer bir grup ise bu arazinin savaşa katılanlar arasında paylaşılmasını, Müslümanların ortak malı haline getirilmesini, arazinin sahiplerinin elinde bırakılıp onlardan haraç vergisi alınmasını; bu verginin hâkim, memur ve asker maaşlarının ödenmesinde, dul, yetim, muhtaçların ihtiyaçlarının giderilmesinde bir gelir kaynağı oluşturmasını, böylelikle nesiller boyunca bütün Müslümanların istifadesine sunulması gerektiği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Fethedilen arazinin paylaşılması gerektiği görüşünde olanlar, Hz. Ömer’e, “Sen Allah’ın bize kılıçlarımızın gücüyle sağladığı bir hakkı vermeyip de, onu, savaşa katılmayan insanlar ve onların henüz doğmamış çocukları ve torunları için mi vakfedeceksin?” diye sorduklarında, Hz. Ömer: “Sonradan gelen Müslümanların durumu ne olacak? Araziyi paylaşırılmış ve babadan oğla intikâl eden bir mülk olarak bulacaklar. Hayır, bu isabetli bir görüş değildir.” şeklinde cevap vermiştir. Hz. Ömer bu konuyu, karşı görüşte olanlarla uzun süre tartışmıştır. Sonuçta, karşı görüşte olanlar da Hz. Ömer’in yanında yer alan çoğunluğun görüşünü kabul etmişlerdir. Böylece, Müslümanların yararı göz önünde tutularak, bu konuda sahabenin görüş birliği/ icmâ‘ı sağlanmıştır. Ancak, bir maslahat düşüncesine dayanılarak gerçekleştirilen bu icmâ‘, Kitâb, Sünnet ve kıyâsa/ictihâda dayanan icmâ‘ olma özelliğini taşımaktadır. Böyle bir sonuç elde edilemez hale gelince, bu icmâ‘a muhalefet edilebilir ve maslahatı gerçekleştirecek yeni bir hüküm konulabilir. Bunun gibi, müctehidlerin birçok meselede, daha önce üzerinde icmâ‘ edilmiş bir hükme aykırı olan, ama maslahatı gerçekleştiren yeni hükümler koyduklarını gösteren örnekler çoktur.

Bu tür uygulamaların/örneklerin varlığı, belli bir devirde yapılan bir icmâ‘ın dayandığı gerekçe iyi tespit edilerek, daha sonraki bir devirde yaşayan Müslümanların yararına olan farklı ictihâdlarla değiştirilebileceğini göstermekte, ayrıca, üzerinde icmâ‘ edilen bir konuda, daha sonra gelen Müslümanların bu konuda artık ictihâd edemeyecekleri gibi bir düşüncenin de olmadığını kanıtlamaktadır.

Bugün de yapılması gereken, ehliyetli ve yetkili kimselerin bir araya gelerek, Müslümanların karşılaştıkları problemleri, Kur’ân’ın temel ilkeleri ve

Sünnet'in bu ilkeleri açıklamaları doğrultusunda ciddi bir şekilde ele almaları ve meseleye dinin ruhuna uygun olarak, Müslümanların yararlarını göz önünde bulundurarak bir çözüm getirmeleridir. Böyle bir çözüm ortaya çıktığında da, azınlığın, çoğunluğun görüşüne katılması gerekir. Ayrıca bu yaklaşımın yukarıda zikredilen ayet ve hadislerin ruhuna daha uygun olacağı gayet açıktır.

İslâm kaynağı olarak kabul edilen icmâ', re'y, akıl veya kıyâs olarak da isimlendirilen ictihâdın, belli bir dönemdeki müctehidler tarafından fikir birliğine varılıp kabul edilmiş çeşidi olmaktadır. Müctehidlerin fikir birliğine varıp kabul ettikleri bu ictihâd "icmâ'" adını almaktadır. Bu anlamda icmâ', genel kabul görmemiş kişisel ictihâddan daha kuvvetlidir.